

**EDİRNE / HAVSA'DA SOKOLLU (VEYA KASIM PAŞA)
KÜLLİYESİ**

Tülây REYHANLI — Ara ALTUN

Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Rumeli'ye giden hac ve sefer yolları üzerinde, külliye yapımı faaliyeti, XVI. yy. da, İmparatorluğun gelişme siyasetine paralel olarak artmıştır. Bu yüzyılda, İstanbul'dan Rumeli'ye giden ana sefer yolu üzerindeki en önemli külliyelerden biri, Edirne'ye bir menzil mesafede bulunan Havsa (kayıtlarda Hafsa) da, Sokollu Mehmed Paşa'nın, oğlu Kasım Paşa için Mimar Sinan'a yaptırmış olduğu külliye'dir. Havsa, Büyük Çekmece, Silivri, Çorlu, Babaeski ve Lüleburgaz'dan sonra gelmektedir. Mimar Sinan, Bütün bu konaklarda birer büyük Külliye yapmıştır ve bunlardan Lüleburgaz ve Havsa'daki külliyeler Sokollu Mehmed Paşa'nın vakıflarıdır.

Havsa kasabasının Türk idaresine geçtiği veya kurulduğu tarih kesin olarak bilinmiyorsa da, Edirne'ye bağlı nâhiye ve köylerin, XV. ve XVI. yüzyıllardaki iskân hareketlerine merkez olduğu bilinmektedir. Bir taraftan Anadolu'dan, Kıpçak ve Kırım'dan gelen göçer grupları, diğer taraftan, yeni fethedilen Sırbistan, Mora vs. den iskân edilen reâya köy ve mer'alar ile çiftlikler kurmuşlar ve civarı şenlendirmişlerdir¹. Diğer taraftan ilk zamanlarda, ümerâya temlik edilen köyler de kurulmuştur². Havsa'nın, bu iki tip is-

1. T. Gökbilgin, *Edirne*, İslâm Ansiklopedisi IV, İst. 1945, s. 107-27. T. Gökbilgin, *Edirne*, *Encyclopedia of Islam II*, Leiden 1965, s. 683-86.
2. T. Gökbilgin, aynı eserler.

kân hareketinden hangisine dahil olduğunu bildiren bir kayda rastlanamamıştır. H. Dernschwamm, buranın bir Türk köyü olduğunu yazar³. 1712 yılında, buradan geçen P. Lucas da kasabanın Türklerle meskûn olduğunu söyler⁴. Sokollu Külliyesinden de bahseder. Kâtip Çelebi, «Hafsa»yı, Eski Baba (Babeski) ve Edirne arasında kalesiz bir menzil, küçük bir kasaba olarak anlatmakta, Hafsa adında bir kadının buraya çok vakıf yaptığını bu yüzden de burasının Hafsa adını aldığını yazmaktadır⁵. Evliya Çelebi de aşağı yukarı aynı şeyleri söylemekte, «Süleyman Han müzahibelerinden kelâm-ı pürmeâl sahibi Hafsa Hatun, bu beldede sakin olmağla, anın ismiyle şöhre-i şehîr olmuş bir kasaba-i şirindir..» demektedir⁶. Kasabaya adını veren Hafsa Hatun'un, Kanunînin annesi ve I. Selim'in hanımı Hafsa Sultan olup olmadığı düşünülebilirse de, Hafsa Sultan'ın Vakfiyesinde buranın adı geçmemektedir⁷. Zaten Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebinin ifadelerinden, kasabaya vakıf yapan Hafsa Hatun'un bir padişah annesi değil, devrin zenginlerinden, hayır sahibi biri olduğu anlaşılmaktadır.

Sokollu Mehmed Paşa'nın vezâretinin ve hayatının son yıllarında oğlu, Mirimiran Kasım Paşa için, onun mallarının vakfı ile Sinan'a yaptırmış olduğu külliye, çok büyük ölçüde ele alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun en parlak bir devrinde ve üç Sultan'a

3. F. Babinger, Hans Dernschwamm's Tagebuch Einer Reise Nach Constantinopel und Kleinasien (1553-55), München und Leipzig 1923, 25-26, 244.
4. P. Lucas, Voyage du Sieur Paul Lucas, Fait par Ordre du Roy Dans la Grece, L'Asie Mineure, La Macedonie et L'Afrique, Paris 1712, 2 Vol., s. 231.
5. Mustafa b. Abdallah, Hadschi Chalfa=Kâtip Çelebi, Rumeli und Bosna, Geographisch Beschreiben, J.V. Hammer, Wien 1812.
6. Evliya Çelebi, Seyahatnâme, İstanbul 1314-18/1928 (Ahmed Cevdet basımı) III, s. 478-80.
7. İ.H. Konyalı, Kanunî Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri, Vakıflar Dergisi VIII, Ankara 1969, s. 47-56. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü No. 1425/58, arapça.
8. T. Gökbilgin, Edirne ve Paşa Livası (EPL), İstanbul 1952, s. 512 «...Kurd Kasım Paşa... dan müşarinüleyh vezir... hazretlerine irs-i şer'î ile intikal iden mal-i helâlden... mahrûse-i Edirne civarında Hafsa nâm kasabada... merhum ruhiçün...»
R.M. Meriç, Mîmar Sinan, Hayatı, Eseri, I: Mîmar Sinan'ın Hayatına Eserlerine Dair Metinler, Ankara 1965 :
Tuhfetü'l-mî'marın, s. 26 : ...camii şerif-i Kasım Paşa veledi Mehmed Paşa el mezbûr der Hafsa.
Risâlei Tezkiretü'l Ebniye, s. 84 : Hafsa nâm kasabada Mehmed Paşa'nın oğlu Kasım Paşa ruhu için camii şerif.

vezirlik yapmış olan Sokollu (1505-1579), siyasî gücü ve başarılarıyla olduğu kadar, yaptırmış olduğu eserleri ve sanata olan ilgiyle de ünlüydü⁹. Hepsi devrin Başmimar'ı Sinan'ın eseri olan Lüleburgaz, İstanbul/Kadırğa Limanı ve Payas'daki külliyeler, mimari değerleriyle, vakıflarının genişlikleri ölçüsünde önemlidirler. Sokollu'nun vakfiyesi, İstanbul, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri yazmaları arasında 933 numaradadır¹⁰.

Kurt Bey veya Kurt Kasım Paşa, Sokollu'nun iki oğlundan biridir. 950/1543 ve 959/1551 de Mohaç Beyi ve Temeşvar Beylerbeyi olmuştur¹¹.

Sinan'ın tezkirelerinde, külliye yapılarından, cami, imâret, kervansaray ve hamam kaydedilmiştir¹². Bu kayıtlarda topluluk «Kasım Paşa» adıyla geçmektedir.

Külliye'nin bugünkü durumu

Sinan'ın tezkirelerine ve kayıtlara göre, iki kervansaray, bir cami, bir medrese, imâret, çifte hamam, tekke, köprü ve arastadan meydana gelen külliye'den¹³, bugün sadece, *camî*, *hamam*, cami av-

9. T. Gökbilgin, Mehmed Paşa, Sokollu, Tavi, İA, C. VII, İst. 1957, s. 595-605; A. Refik, Sokollu, İst. 1933; İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankara 1949, C. II, s. 541; İ.H. Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1925-48, 71, II, s. 335-36, 428-29, V. s. 19; İ. Peçevi, Tarih (çev. M. Uraz) İstanbul 1968, I, s. 21-22, II, s. 306.; M. Süreyya, Sicill-i Osmanî, İstanbul 1311, C. IV, s. 122-123.
10. T. Gökbilgin, EPL, s. 508-515.
11. İ.H. Uzunçarşılı, adı geçen eser, s. 487; T. Gökbilgin, İA, s. 605; İ.H. Danişmend, adı geçen eser II, s. 474; Peçevi, s. 157-135.
12. R.M. Meriç, adı geçen eser; Tuhfetü'l Mî'marın, s. 26. «...Camii şerif-i Kasım Paşa veledi Mehmed Paşa, el mezbûr der Hafsa, s. 38 Hafsa'da mezbûrun oğlu Kasım Paşa imâreti, s. 47, Hafsa nâm kasabada veziriazam oğlu mirimiran Kasım Paşa hamamı. Risâlei Tezkiretü'l Ebniye, s. 84, Hafsa nâm kasabada Mehmed Paşa'nın oğlu Kasım Paşa ruhu için camii şerif, s. 107, Hafsa'da, merhum Mehmed Paşa imâreti, s. 115, Hafsa'da Mehmed Paşa kârbansarayı, s. 127, Hafsa nâm kasabada Mehmed Paşa oğlu, Mirimiran Kasım Paşa Hamamı; Ayrıca bkz., D. Kuban, Mîmar Sinan ve Türk Mimarîsinin Klâsik Çağı, Mimarlık 11, 5. yıl sayı 49, İstanbul 1967, s. 36 da Liste.
13. Evliya Çelebi, Seyahatnâme III, s. 478-80 : Cami, camiin dışında 120 ocaklı, içli dışlı sahra gibi geniş avlulu bir büyük han, bir caddenin sağ ve solunda 300 adet dükkân, bir hamam, tekke, medrese, imâret, köprü, büyük hanın yanında Hafsa Hatun hanı. T. Gökbilgin, EPL, s. 512 : Sokollu'nun vakıfları arasında : «...birbirine karşı iki âlf Han mâbeynlerinde bir mescid.. bina idüb.. sular getirüb... ol hanlara konub asûde olan gurebâ ve mesâkin... müsâfirine taamlar virilür...».

lusuna dayalı ve durumu tam olarak anlaşılabilen *ocaklı-nişli bir duvar*, arastanın ortasında cami ve kervansaray bloklarını bağlayan *duâ kubbesi* ile külliye'ye sonradan ilâve edilen *çeşme* kalmıştır (Plân: 1, Resim: 1-2). Kalan yapılar harap bir durumdadır. Edirne-İstanbul yolu üzerindeki modern köprünün altında, *eski köprü-nün* ayak izleri durmaktadır (Resim: 3). Köprü külliyesinin güneybatısında kalır. Sinan'ın yapı listelerinde, medrese, tekke ve köprü kaydedilmemiştir.

Köprü ile bugünkü yapılar arasında geniş bir alan yer almaktadır. Bunun doğusunda *duâ kubbesi*, dört büyük kemer üzerine oturmakta, kubbenin altından, kuzey-güney doğrultusunda bir yol geçmektedir. *Duâ kubbesi* kemerindeki izlerden anlaşıldığına göre; *Dükkânlar* bu yolun iki yanında uzanmaktaydı. Kubbenin altından, doğudaki bir kapı ile cami avlusuna girilmekte, kubbenin batısındaki kapıdan da bugün park haline getirilmiş bulunan ve kubbe kemerindeki izlere göre, yerinde kervansarayın bulunması tahmin edilebilen kısma açılmaktadır (Resim: 4, 5, 6). Kayıtlarda hanın yeri kesin olarak anlaşılammamaktadır. Cami, güney-doğu'da avlu içinde yer alır. *Duâ kubbesinin* cami avlusuna açılan kapısından, son cemaat yerine doğru, taş döşeli diagonal bir yol uzanmakta, bu yolun sağında ve solunda hazirenin yer aldığı anlaşılmaktadır. Sağ taraftaki hazire yoldan bir basamak yüksektir. Bu kısmın, cami ön avlusundan, şebekeli bir duvarla ayrılmış olduğunu düşündürebilecek izler vardır. Hazire, aslında camiye üç yandan kuşatılmaktaydı.

Cami avlusunun kuzey duvarına dayalı ve cepheleri son yıllarda yapılmış olan modern okulun avlusuna bakan, *ocaklı-nişli bir sıra hücre kalıntısının*, Evliya Çelebi'de adı geçen medreseye ait olup olmadığı şüphelidir¹⁴ (Resim: 2, 7). *Duâ kubbesinin* altından geçen ve arasta olduğu anlaşılan yolun bir devamı olduğunu düşünmek de gerek zemin seviye farkı, gerekse diagonal bağlantısı nedeniyle şüphelidir. *Duâ kubbesi* ve hamamın duvarındaki kalıntılardan, bu iki yapı arasında birtakım mekânların bulunduğu anlaşılmaktadır. Hamamın buradan geçen yolun devamı üzerindeki cephesinde de açıkça kemer izleri, ocak nişleri ve sütun kalıntıları bulunmaktadır (Resim: 8, 9). *Duâ kubbesinin* cami avlusu yönündeki duvarında da çatı ve kemer izleri vardır. Bu izler Evliya Çelebi'nin

14. Evliya Çelebi, III, s. 479 «...medresesi mâmur...».

anlattığı «bir caddenin sağ ve solunda tam üçyüz adet kârgir kemerli dükkânlar» ve bu dükkânların hamam tarafındakilerin arkasında da «han-ı azîm»e ait olmalıdır¹⁵. Bu dükkânlar, yani arasta, hamam girişi önündeki küçük revakla kesilmekte, sonra, hamam duvarına dayalı olarak devam etmektedir (Resim: 8). Ancak karşı sıradakilerin durumunu aydınlatacak izler mevcut değildir, üstelik diagonal uzanan *ocaklı-nişli duvar* durumu büsbütün karıştırmaktadır. Hamam, cami blokunun karşısında yer alan yapı grubunun kuzey ucundadır. Çifte hamam plânında yapılmıştır. Hamamın kuzey-doğu köşesindeki çeşme külliye'ye son eklemidir (Resim: 10).

Bugün ayakta olan yapılar

CAMİ : Kare plânlı, tek kubbeli, iki minareli ve son cemaat yeri bulunan sade bir yapı olmasına rağmen, son derece anıtsal bir görünüşü vardır. Üst örtü tamamen yenilenircesine onarılmıştır. Son cemaat yerinin kalan izlerden anlaşıldığına göre üç kubbe ile örtülü olması gerekiyor. Dört sütuna dayanan bu örtü üç yandan kemerlerle avluya açılıyordu. Burada iki mihrap nişi, kapı ve pencereler arasında yer alır. İç mekâna, mukarnas dolgulu, kitabeli derin bir kapıdan girilir (Resim: 13). Giriş mekânı derin, kaş kemerli olup, üzerinde mahfili taşımaktadır. Mekân yüksek bir kubbe ile örtülüdür. Geçişler birkaç sıra mukarnasdan sonra tromplarla sağlanmıştır. Her cephede değişik düzen gösteren üç kat halinde pencereler yeterli ışık sağlamakta, iç mekâna ferahlık kazandırmaktadır. İki yanda, alttaki pencerelerin ortasına kapaklı dolaplar yerleştirilmiştir.

Minareler, kare plândan taşacak şekilde ve son cemaat yerine açılan kapılardan giriş sağlanacak biçimde yapının iki yanına alınmıştır. Mermer söveli kapılarının kemer ayaklarında hafif mukarnas kabartmaları yer alır (Resim: 14). Bugün sadece doğudaki gövdelidir. Batıdaki yalnız kaidesi mevcuttur.

Mihrap mermerdendir ve iki yanında iki burmalı sütun vardır. Mukarnas dolgulu nişin üstünde bütün külliye'de yer yer rast-

15. Evliya Çelebi, III, s. 479.

lanan sade süsleme motifi olan çarkıfelek rozet yer almaktadır. Bir palmet motifi ile sınırlanan nişin üzerinde bir de Âyet kitabesi görülmür.

Mermer minber çok sadedir.

Ahşap pencere ve dolap kapakları geometrik geçmelidir. Cami kapısındaki rûmi-palmet geçmeli tunç tutacak ilgi çekicidir (Resim: 15).

Kesme taş yapıda, ahşap kanatlar yanında, mermer söveler ve tunç diğer yapı malzemesini meydana getirir.

DUA KUBBESİ : Arasta'nın ortasında cami ile kervansaray blokunu ayıran ve birbirine bağlayan dua kubbesinin üst kısmı ve kilit taşı, bugün yıkılmış ve kubbede tehlikeli çatlaklar meydana gelmiştir. Dört ayaktan gelişen kemerlerle taşınan kubbenin geçişlerinde pandantif boşlukları vardır. Kuzey-güney yolunda arasta ve yola açık olan kubbenin doğu ve batı kemerleri iki yanda birer eyvan şeklini almakta, derinleşmekte ve birer kapı ile cami avlusuna ve muhtemelen kervansaray'a geçit vermektedir. Bu kapıların iki yanında kemerli birer niş yer alır. Bu iki kapının kemerlerinde taşlar açıklı koyulu iki renklidir. Kaş kemerli alınlıkları dikkati çeker. Kubbenin cami tarafındaki kemer ayaklarındaki nişler üzerinde, içleri boş, iki tarafı rozetli, boğumlu kartuş biçiminde kitabelikler görülür (Resim: 16).

Sinan'ın anıtsal ölçüye ulaştırdığı duâ kubbesinin sosyal açıdan çok büyük önemi vardır. Esnaf ve Fütüvvet tarikatı ile ilgili bir motif olarak görülen duâ kubbesinin altında bu tarikat ve teşkilâtı ile ilgili önemli merasimler yapılmaktaydı¹⁶.

HAMAM : Çifte hamam plânındadır. İki kısım da bugün kısmen haraptır ve kullanılmaz.

Erkekler Kısımının girişi doğudan, çarşının bulunduğu sokakta, dükkânlar arasında iki sütunlu bir revakla sağlanmaktadır. Kapı sokak seviyesinden yukarıdadır ve basamaklarla çıkılıyor (Resim: 8-10). Buradan kare plânlı, geçişleri tromplu bir kubbeyle örtülü soğukluğa girilmektedir. Kubbenin üstü yıkıktır. Sokak tarafında şebekeli iki pencerenin yer aldığı bu mekânın diğer duvarlarında

16. Duâci, esnaf teşkilâtı başlarından birinin unvanı idi. Esnafın ulemâsından olan bu şahıs esnaf tarafından seçilirdi. Fütüvvet tarikatı teşkilâtı ile yakından ilgiliydi. Bknz: M.Z. Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971, I, s. 478.

nişler yer alır (Resim: 17). Bugün örülü bir kapı öbür kısımlara geçit verirse de bu bölümler tamamen yıkıktır ve sadece geçişlere ait bazı izler duvarların üst kısımlarında seçilebilmektedir (Resim: 9). Halvete ait olduğu anlaşılan birkaç mermer kurna soğuklukta durmaktadır.

Kadınlar kısmı ise kısmen depo olarak kullanılmakta ve soğukluk aynı plân ve formu göstermektedir. Giriş kuzeydeki sokaktan (Resim: 10). Aynı düzende geçilen ılıklik, iki yana doğru küçük eyvanlarla açılan basık bir kubbe ile örtülüdür. Buradan iki ayrı geçişle halvât hücrelerine geçilir. Bu iki hücreden kuzeydekinde kubbe geçişleri basık köşelerle, güneydekinde ise trompçuklarla olmaktadır (Resim: 18). Yanda ve arkada çok küçük kubbeli ve tonozlu su deposu ve külhan kısımları olması gereken bölümler tamamen kapalıdır. Aslında, Sinan'a maledilen bu hamamın gerek erkekler gerekse kadınlar kısmının birbirini tekrarlayan soğukluk (ya da soyunmalık) bölümlerine göre, diğer bölümleri, ayakta olan kadınlar kısmınıninkine bakılarak hem çok küçük hem de çok alçak ve basıktır. Kadınlar kısmının kuzeydeki sokak cephesinin devamında bir duvar dışının bulunması ve soğuklukların sıcaklık üzerindeki kısımlarında birtakım izlere tesadüf edilmesi, Soğukluk ve sıcaklık kısımları arasında devir farkı şüpheleri uyandırmaktadır. Bunu da burada belirtmek yerinde olacaktır.

Soğuklukların kesme taş yapısına karşılık kadınlar kısmının kalan ılıklik ve sıcaklık bölümleri moloz taş yapı malzemesine sahiptir. Kemer, geçiş ve kubbeleşmelerde tuğla da kullanılmış olan bu yapının erkekler kısmının sıcaklık bölümlerinin yerinde Belediye'ye ait umumî helâ yer almaktadır. Gerek burada, gerekse kervansarayın bulunduğu düşünülen parkta ve ocaklı-nişli duvar önünde kazı sondajlarının yapılması yerinde olacaktır.

OCAKLI-NİŞLİ DUVAR : Yukarıda da iki ihtimal üzerinde durulan bu kalıntının mahiyet pek anlaşılammaktadır. Camiye bu kadar yakın ve diagonal bu kısmın medrese, ikinci han veya arastanın bir parçası olması ihtimali mevcuttur. Kesin sonuç burada yapılacak bir sondajla meydana çıkarılabilir.

MESCİD-TEKKE : Cami avlusunun kuzey-doğusunda bir mihrap çıkıntısı bulunan üç bölümlü yapının sadece mihrap duvarı orijinal görünümüne sahiptir. Birsüre mescid olarak kullanıldığı bilinen bu yapı, batıdan bir giriş ve giriş mekânının iki yanında biri mihrap

raplı iki ayrı bölümden meydana gelmektedir. Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği tekkenin yerinde olması da düşünülebilir (Resim: 19).

KÖŞE ÇEŞMESİ : Üzerindeki kitabenin tarihine göre I. Abdülhamit devrinde yapılmış olduğu anlaşılan çeşme, (1192/1193-1778/79) Hamamın Kuzeydoğu köşesinde, yapıldığı zaman var olduğu anlaşılan dükkânlara dayalı olarak üç cepheli düşünülmüştür. Geniş saçak, üstte, ortadaki barok bir kubbecikle biter.

Kayıtlarda adı geçen ve bugün ayakta olmayan yapılar üzerine

KERVANSARAY : Sokollu Mehmed Paşa'nın vakfiyesi, Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi'ye göre, külliye de iki tane büyük han vardır¹⁷. Bunlardan biri, cami blokunun karşısındaki blokta, sokağın batısında sıralanan dükkânların arkasında, bugün arsa haline getirilmiş bulunan alanda yer almış olmalıdır. Hana ait hücrelerin tonoz ve çatı izleri bugün duâ kubbesi kemerlerinde hâlâ durmaktadır. Bu kervansaray, duâ kubbesi ile cami blokuna birleştirilmiştir. Büyüklüğü hakkında kesin bir sonuç elde edilemediyse de, duâ kubbesinin güneyinde, yolun ucundan başlayıp, hamam kadar devam ettiği ve bugünkü geniş arsanın üzerinde bulunduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu kervansaray, Sinan'ın yapmış olduğu ve tezkirelerde adı geçen kervansaray olmalıdır¹⁷. Yine, daha önce adını verdiğimiz kaynaklarda adı geçen ve Evliya Çelebi'nin Hafsa Hatun Hanı olarak bahsettiği hanın nerede olduğu bilinmemektedir^{17a}.

İMÂRET : İmâret'in adı hem Sinan'ın yapı listesinde, hem de kayıtlarda geçmektedir¹⁸. Bugün bu yapıdan hiçbir iz kalmamıştır ve külliyenin neresinde yer aldığı bilinmemektedir. Evliya Çelebi'ye göre «.. bir dârü'l-taâm imâreti var... cami misafirine subh u mesâ... her ocak başına birer bakır sini ile birer sahan pilâv, yahni, bir tas çorba, beş nân ve sema ruğen bir şemdan virüb müslim ve tersâ bay

17. R.M. Meriç, adı geçen eser, s. 115 : Risâlei Tezkiretü'l Ebniye.

17a. M. Cezar, *Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler*, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İst. 1963, s. 389; Edirne yakınında Hafsa'da mevcut Büyük Han'ın 1752 depreminde yıkıldığı.

18. R.M. Meriç, adı geçen eser, s. 38, 107; Kâtip Çelebi, adı geçen eser, s. 22; T. Gökbiğgin, EPL, s. 512 «...gurebâ ve mesâkin... müsâfirine taamlar virilür...».

ü gedâye mah ü sal nimetleri mebzûldür... Her hayvan başına birer yem mukarrerdir. Bu hizmetlerde cânib ve vakıftan muayyen adamlar vardır...»¹⁹.

Cami duvarına diagonal bağlı ocaklı-nişli duvarın medrese olduğunu düşünmek, ihtimallerden biridir. Bugünkü Sokollu İlkokulu yapısı altında temellerinin bir kısmı görülen yapı ile, yine okulun bahçesinde mescid olarak kullanılan, sadece kible duvarı orijinal görünümüyle günümüze gelmiş olan yapının mahiyetleri hakkında kesin birşeyler söylemek bugün için mümkün değildir.

Tarihleme

Evliya Çelebi, camiin tarihini vermekte ve tarih kitabesinin caminin yol üzerindeki «ulu kapısının» üst eşliğinde olduğunu söylemektedir²⁰. Bu kayda göre cami tarihi 984-1576/77 dir. Kâtip Çelebi ise 985-1577/78 tarihini verir²¹. Bugün caminin sadece ana mekâna giriş kapısı üzerinde bir kısmı okunabilen bir kitabe mevcuttur.

- 1 حضرت پاشی دیندار و
دولت و مستدام
اوغلی اوچون
-2 ایلدی بر مثلی و ما نندی یوق عالی مقام
عزیمی داعی کوروب انی دیدی تاریخی
صاحبته دار السلام

- 1 — Hazret-i Paşa-yi dindâr u
Devlet ü müstedam
Oğlı üçün

19. Evliya Çelebi, III, s. 479.

20. Evliya Çelebi, III, s. 479 : Göricek Azmi Dâi idüb didi tarihi. Bu binayı eyleye Allah bâki istivar sene 984.

21. Kâtip Çelebi, adı geçen eser, s. 22.

2 — Eyledi bir misli ü mânendi yok âlî makâm
 'Azmi-yi dâ'î görüb anı dedi tarihini :
 Sâhibine dârü's-selâm

Kitabe, XVI. yy. Osmanlı şairlerinden Azmi'ye aittir²². Maalesef tamamı okunamayan kitabeye rağmen külliye yapımına Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi'nin verdikleri tarihlerde, Mimar Sinan, Selimiye Külliyesinin yapımına nezaret için İstanbul'dan Edirne'ye gidip gelirken başlanmış olmalıdır.

Cami avlusundaki haziredeki mezar taşlarının tesbit edilebilen en erken tarihlileri 1023-1614; 1116-1704; 1151-1738 tarihli olanlardır.

Sonuç

XVI. yy. da, Osmanlı İmparatorluğunun ana sefer yolları üzerindeki menzillerde yapılan külliye yapıları içinde, Havsa'daki külliye, Lüleburgaz Sokollu (956-977/1549-69), Yenişehir Sinan Paşa (981/1573), Ulukışla Öküz Mehmed Paşa (1025/1616) ve İncesu Kara Mustafa Paşa (1081/1670) külliyesiyle birlikte ayrı bir grup teşkil etmektedir. Bu tip külliyelerde külliye yapıları iki ayrı blokta yer almakta ve bu iki blok arasından geçen yolun iki yanına dükânlar yapılarak arasta haline getirilmektedir. Sinan'ın Külliye Mimarisine getirdiği bir yenilik olan ve Lüleburgaz, İlgın, Payas ve Havsa'da tatbik ettiği bu şema daha sonraları İncesu'da ve Ulukışla'daki yapı topluluklarında devam etmiştir (Plân: 2, 3, 4, 5, 6).

Havsa külliyesi bu grubun içinde, Lüleburgaz ve İncesu külliyesiyle tam bir benzerlik göstermektedir. Herüçünde de tek kubbeli cami ayrı bir blokta, kendi avlusu içinde yer almakta, kervan-

22. Şair Azmi, Murad III. ün hocası ve devrin ileri gelen şairlerindendi. 990/1582 de ölmüştür. Şiirlerinden başka bir de farsça'dan Mihr ü Müşteri tercümesi vardır. Osmanlı Edebiyatının en önemli simalarından Haleti'nin (Azmi-zâde Mustafa) babasıdır. Bknz: E.J. Gibb, A History of Ottoman Poetry, London 1904, C. III, s. 221.

saray ise cami avlusunun karşısında ayrı bir blok teşkil etmekte, ikisinin arasında arasta uzanmaktadır. Lüleburgaz ve Havsa Külliyesinin ortak özelliklerinden biri de duâ kubbesidir. Bu kubbe her iki yapı topluluğunda da anıtsal ölçüye ulaşmıştır. Duâ kubbesi, esnaf loncası ile ilgili mimari bir motif olarak İstanbul Yeni Valide külliyesinin arastası olan Mısırçarşısında ve Payas Sokollu külliyesinde de karşımıza çıkar.

Bu tipe bağlı diğer külliyelerde ise arastanın üzeri örtülüdür.

Havsa'da tanıtmağa çalıştığımız Sokollu ya da Kasım Paşa külliyesi gerek İstanbul'dan Rumeli'ye giden ana sefer yolu üzerindeki menzillerde yapılmış olan külliyelerin en anıtsallarından biri olması ve bu yol üzerinde bu tarihe kadar yayınlanmış olan külliyelerin son halkasını teşkil etmesi bakımından ,gerekse Mimar Sinan'ın külliye mimarisine getirdiği yeniliklerden biri olan ve daha sonraki devirlerde de devam eden bir mimari şemanın temsilcilerinden biri olması yönünden önem kazanmaktadır. 3 Mayıs 1974.

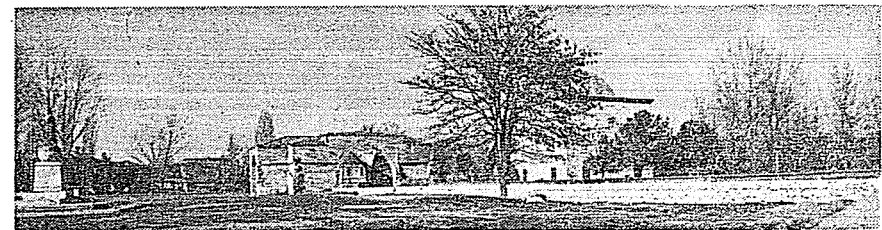
BUILDING COMPLEX OF SOKOLLU AT HAVSA/EDİRNE

SUMMARY

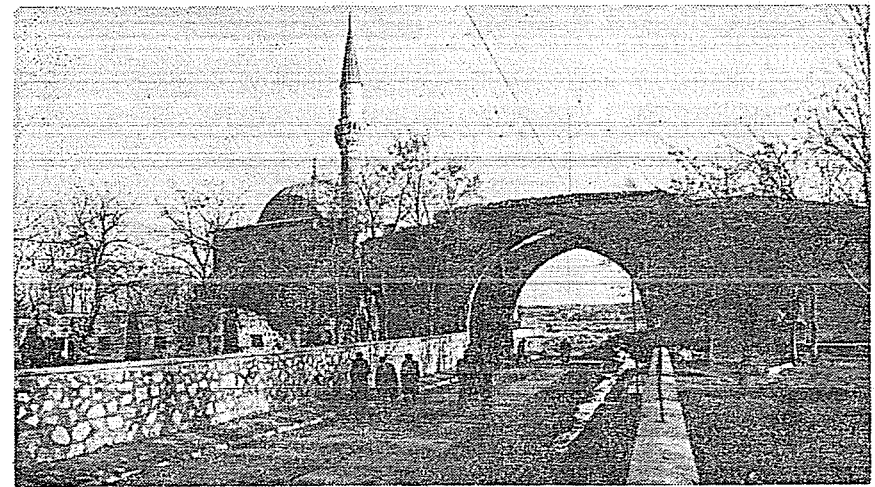
One of the most important establishments on the main campaign route in the Ottoman Empire, from Istanbul to Edirne, was the vast mosque complex built by Sinan in Havsa (Hafsa), in the province of Edirne. The complex was erected by Sokollu Mehmed Paşa to the memory of his son, mirimiran Kasım Paşa. The buildings remaining from the original complex which according to the Sinan's tezkires and Evliya Çelebi, consisted of a mosque, a caravansarai, a street with shops (*arasta*), a soup kitchen (*imâret*), a primary school, a madrasa, a tekke and a double bath, are now a mosque in a courtyard, a cemetery, a double bath a wall with niches and chimneys the function of which can not be clearly identified, a prayer dome which combines two blocks of buildings. Judging by the remains, the complex was situated in two main blocks. The single domed mosque stands by itself in its courtyard. The caravansarai which has completely vanished today, was in a block opposite to the mosque courtyard and was attached to it by a monumental prayer dome which still exists. The street with shops were lying between the two blocks of edifices. The double bath is at the end of this street. The fountain on the corner of the bath was added to the complex in 1192-93/1778-79.

Although the inscription on the entrance to the mosque can be read, unfortunately a few words of the chronogram are not clear. But the date 984-1576/77 which was given by Kâtip Çelebi and Evliya Çelebi indicates that the complex could have been built by Sinan while he was travelling to Edirne from Istanbul to supervise the construction of Selimiye complex and Havsa would be the best place as the last link of the chain on the stages coming after Büyük Çekmece, Silivri, Çorlu, Lüleburgaz and Babaeski.

The complex shows a close similarity to the complexes in Lüleburgaz which was built by Sinan for Sokollu Mehmed Paşa. These complexes arranged in two blocks on each side of the street with shops have formed a new type of complex and it was an innovation to the complex architecture introduced by Sinan. This type has been subsequently continued by Öküz Mehmed Paşa complex in Ulukışla and by Kara Mustafa Paşa Complex in İncesu.

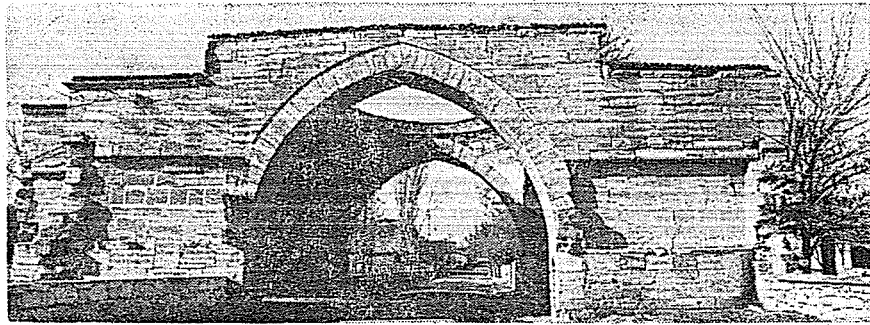
Resim 1. Havsa, Sokollu Külliyesinin güneyden genel görünüşü.

Resim 2. Arasta, duâ kubbesi, cami ve ocaklı duvar, hamam tarafından

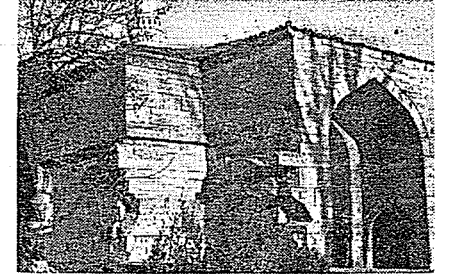
Resim 3. Modern köprü ve eski ayaklar.

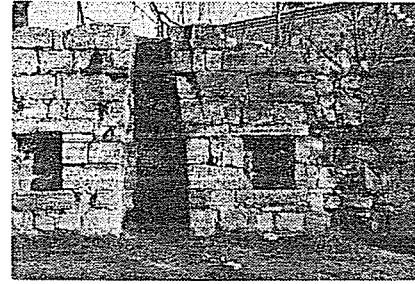
Resim 4. Duâ kubbesi, güneyden.

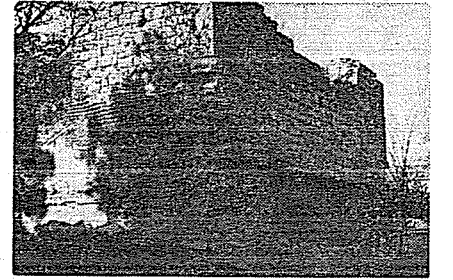
Resim 5. Duâ kubbesi, han (?) tarafından, arkada cami girişi.

Resim 6. Duâ kubbesi, han tarafı ve izlerden.

Resim 7. Ocak nişli duvardan detay.

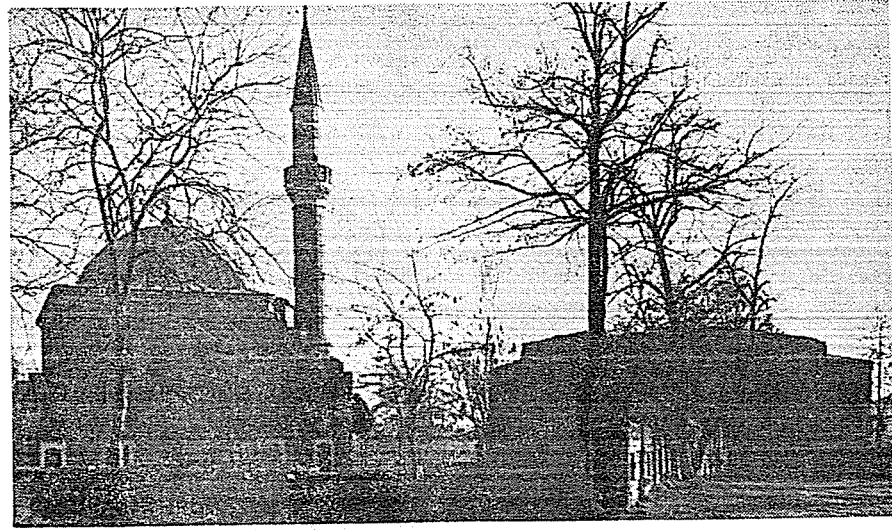
Resim 9. Hamam, erkekler soyunmağı, ılıklik izleri ve güneydeki kalıntılardan.

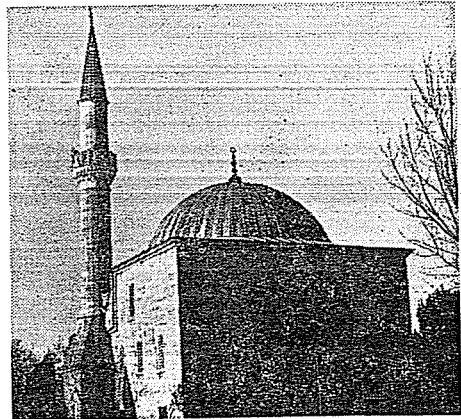
Resim 8. Arasta devamında hamam cephesi, erkekler girişi, sağda çeşme.

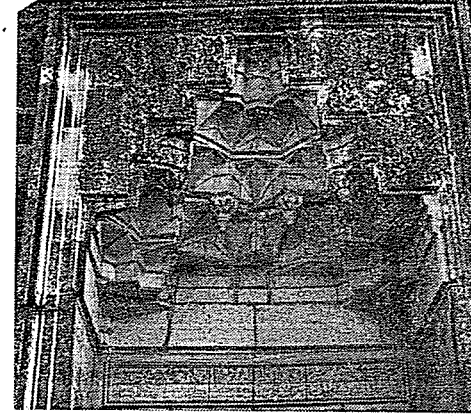
Resim 10. Çeşme ve hamamın kadınlar kısmı girişi.

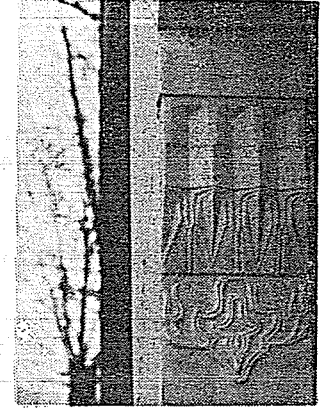
Resim 11. Caminin kuzeyi, duâ kubbesi, ocaklı duvar.

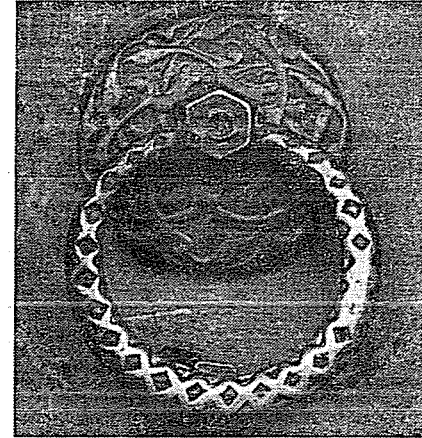
Resim 12. Cami, güney-batıdan.

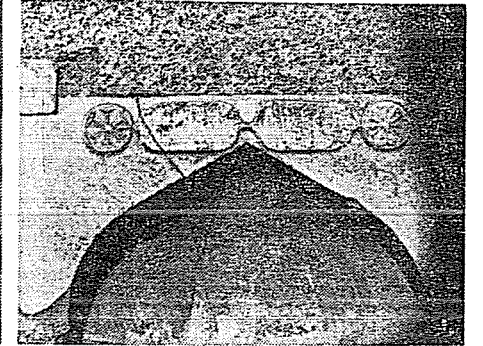
Resim 13. Cami girişinden detay.

Resim 14. Minare kapısından detay.

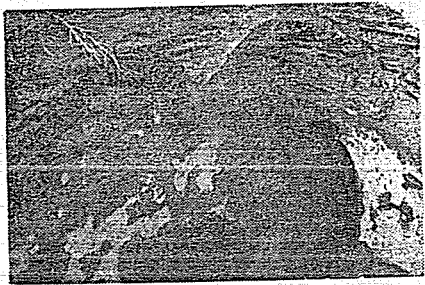
Resim 15. Cami kapısında tutacak.

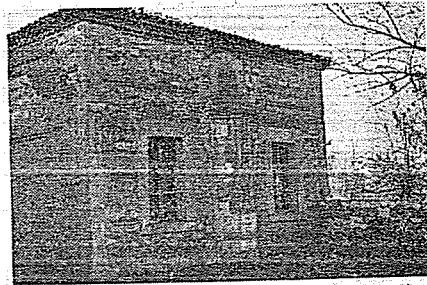
Resim 16. Duâ kubbesinden niş detayı.

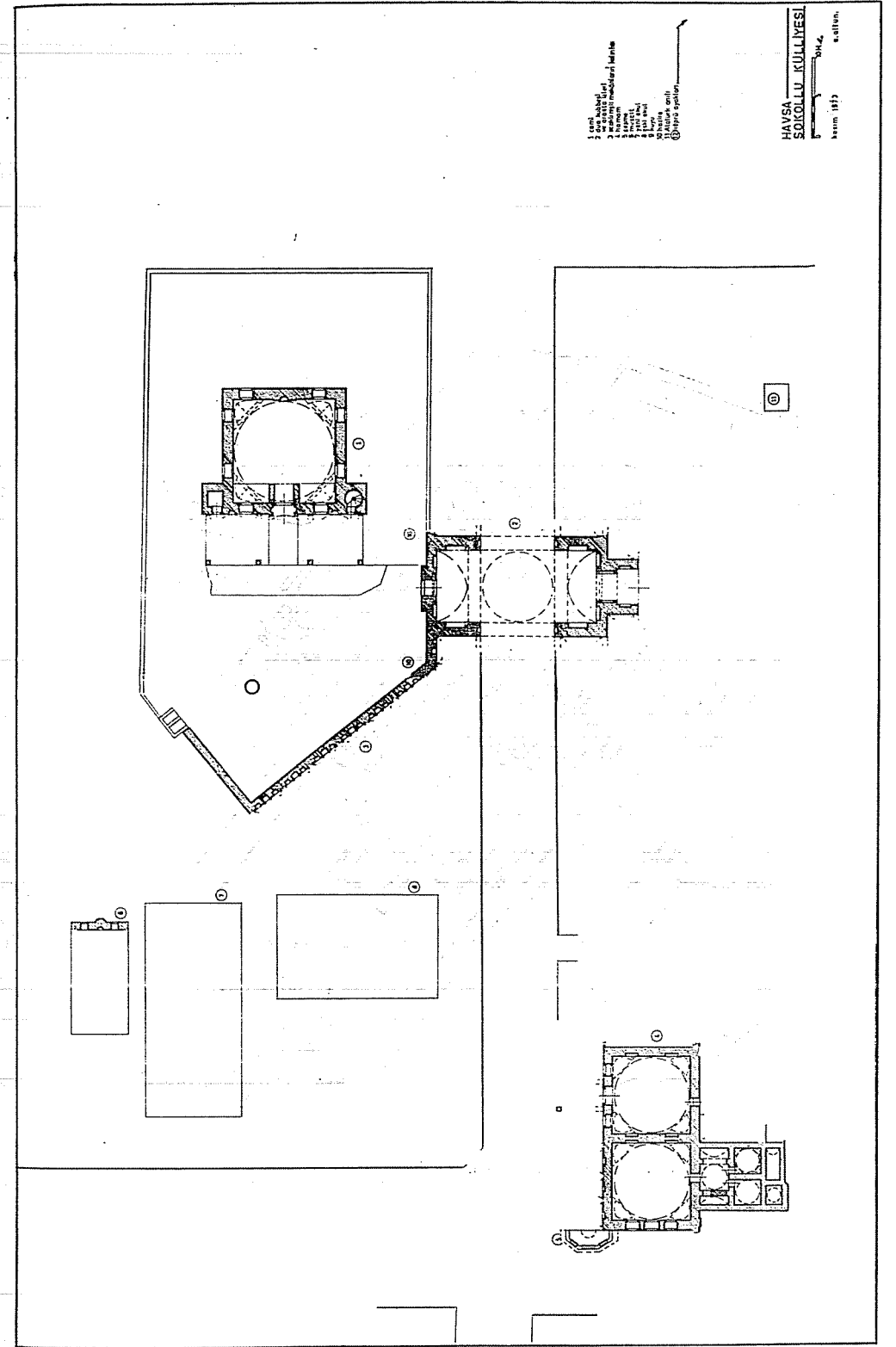
Resim 17. Hamam, erkekler soyunmalığı.

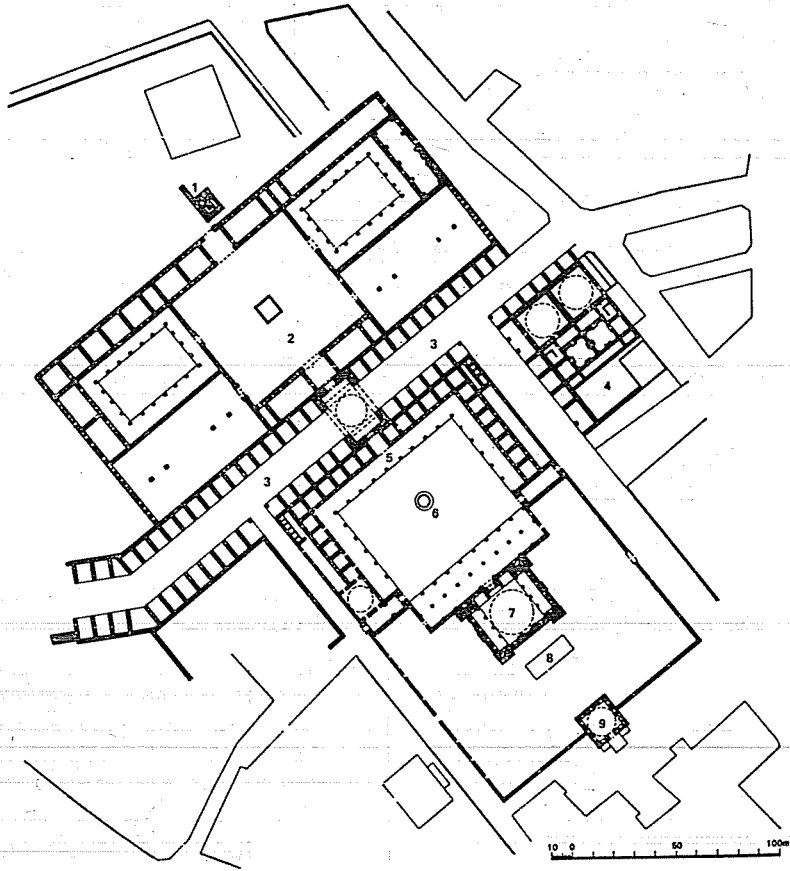

Resim 18. Hamam, kadınlar sıcaklığı, güney hücre.

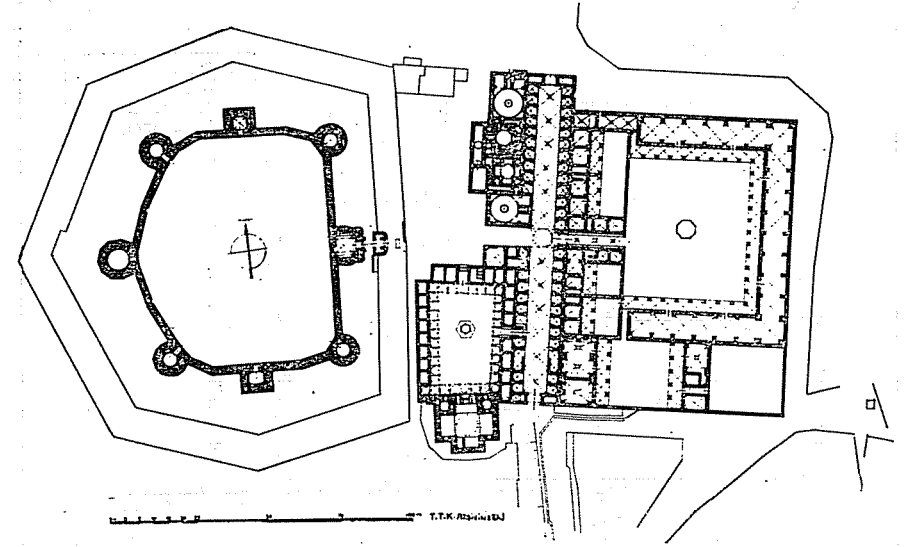

Resim 19. Kuzeyde mescid olarak bilinen yapı.

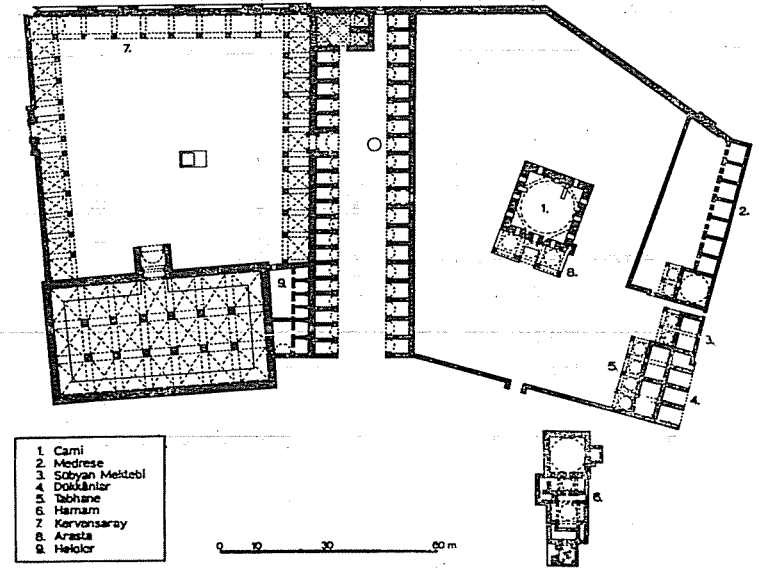

Plân 2. Lüleburgaz, Sokollu Külliyesi, A. S. Ülgen'den.

Plân 3. Payas, Sokollu Külliyesi, T.T.K. arşivinden.

1	Cami
2	Medrese
3	Söbhan Mektebi
4	Dokkânlar
5	Tabhane
6	Hammam
7	Kervansaray
8	Arasta
9	Helolç

Plân 4. İncesu, Kara Mustafa Paşa Külliyesi, A. Kuran'dan.